

॥ तस्य वाचकः प्रणवः ॥

रुतभभरा

आत्मनो हिताय जगतः सुभाय

‘योग’ भिक्षा लावीओ, ‘भिक्षु’ जनी गुरुद्वार;
मुमुक्षु जइर पामशे, सौनो मुजमां भाग.

॥ ॐ ॥

॥ तस्य वायक : प्रणव : ॥

॥ ईश्वरनुं नाम ओम् छे ॥

- : साया सुभ-शांति सायी समजषामां रडेला छे : -

એક પતિ-પત્ની વિદ્યુત-પંખો ખરીદીને ઘેર આવ્યા. હવે બંને વિચાર કરે છે કે પંખો કયા ખૂણામાં રાખીશું? આવી નાની શી બાબતમાં બંનેમાં એવો મતભેદ પડ્યો કે બંનેમાં અબોલા થઈ ગયા અને છેવટે એ અબોલા છૂટાછેડા સુધી પહોંચી ગયા !

પંખો તો સગવડ માટે લાવ્યા હતા. કોઈ પણ ખૂણામાં તે મૂકાત તો પણ તે હવા તો આપવાનો જ હતો. પણ ઓછી અને ખોટી સમજણના કારણે પતિ-પત્ની બંનેમાંથી કોઈપણ પોતાનો હઠાગ્રહ ન છોડી શક્યા અને તેથી અણધાર્યું મહાદુઃખ વહોરી બેઠા !

વધુ ઉંમરના કારણે, કે વધુ ભણતરના કારણે, કે વધુ દ્રવ્યના કારણે, કે મોટું કુટુંબ વગેરેના કારણે કોઈ મોટું થઈ શકતું નથી પરંતુ સાચી સમજણના કારણે, ક્ષમા આપવાની ઉદારવૃત્તિના કારણે “મોટા” બની શકાય છે.

પતિ-પત્ની બંને પક્ષમાંથી કોઈ એક પક્ષે પણ જો સાચી સમજણ દ્વારા ઉદારવૃત્તિ દાખવીને એમ વિચાર્યું હોત કે “સામો પક્ષ તો સમજવાનો નથી જ, સામાના જડપણાના કારણે બંને દુઃખી થઈશું. પણ જો હું સમજીને મારો હઠાગ્રહ મૂકીશ તો હું તો સુખી થઈશ જ અને સાથે-સાથે સામા પક્ષને પણ સુખી કરી શકીશ. પંખો ભલે ગમે તે ખૂણામાં મૂકાય પણ તે પોતાનું હવા ફેંકવાનું કાર્ય તો કરવાનો જ છે.” તો બંને પક્ષ સુખી થઈ શકત.

પંખો તો એક માત્ર દૃષ્ટાંત છે. જીવનમાં આવતી અન્ય સમસ્યાઓનું સમાધાન પણ સાચી સમજણ દ્વારા કરી લેવું ઘટે. જે સિદ્ધાંત એક વ્યક્તિ કે એક કુટુંબને લાગુ પડી શકે છે તે આખા સમાજને અને આખા વિશ્વને લાગુ પડી શકે છે. સાચી સમજણ દ્વારા ઉદાર બનીને પોતાને અને સામ્રાને સુખી કરવાનો સોનેરી અવસર ચૂકી જઈશું તો પસ્તાવું પડશે.

- યોગભિક્ષુ

ઓમ્ પરિવારના કાર્યક્રમ

તા. ૧-૫-૮૪ - હનુમાન જયંતિ નિમિત્તે

મુ.પો. જયદેવપુરા, તા. કડી. જી. મહેસાણા.

બ્રહ્મગ્ભરા

(બ્રહ્મગ્ભરા એટલે અનુભવયુક્ત સત્યથી ભરેલું)

(બહુજનહિતાય - બહુજનસુખાય)

એપ્રિલ-મે-જૂન (ત્રિમાસિક)

VOL-III (93-94)

ISSUE-IV

માનદ તંત્રી : નૈષધ વ્યાસ

યોગી શ્રી અમૃત દેસાઈનો અભિપ્રાય

(મૂળ અંગ્રેજીમાં)

YOGA SERVICES INC.

ઓગષ્ટ ૨૨, ૧૯૯૩

શ્રી યોગભિક્ષુજીનો આધ્યાત્મિક સંદેશ હું જ્યારે વાંચું છું ત્યારે ઊંડી સંવેદના અનુભવું છું.

તેમના જ્ઞાનસભર શબ્દોમાં એવી વિરલ શક્તિ સમાયેલી છે કે હૃદય અને આત્માનાં ગહનતમ પડો એના સ્પર્શથી સંવેદિત થઈ ઊઠે છે.

તેમની શબ્દોની પસંદગી એટલી સચોટ અને સક્ષમ હોય છે કે એક પણ શબ્દ બદલવાનો પ્રયત્ન

કરવા જતાં તેમના આધ્યાત્મિક સંદેશનું મહત્વ ઓછું થઈ જવાની સંભાવના રહેલી છે.

વધુ ને વધુ જિજ્ઞાસુઓ તેમનો પ્રેરક સંદેશ પ્રાપ્ત કરી તેમના જીવનનો અંતિમ ઉદ્દેશ્ય પરિપૂર્ણ કરતા રહે એ જ અભ્યર્થના.

સપ્રેમ

યોગી અમૃત દેસાઈ

કૃપાલુ આશ્રમ,

લેનોક્ષ એમએ ૦૧૨૪૦

યુ. એસ. એ.

શાંતા

(પાતાંજલ યોગદર્શન - સાધનપાઠ)

યોગભિક્ષુ

વિવેકી જનો માટે આત્મતિક સુખ - મોક્ષ સિવાયનાં તમામ સુખો પરિણામરૂપે, તાપરૂપે અને સંસ્કારરૂપે તેમજ ત્રિગુણની દૃષ્ટિએ દુઃખ જ છે. આ માટેનું

સાધનપાઠનું પંદરમું સૂત્ર “પરિણામતાપસંસ્કારદુર્ભૈર્ગુણ વૃત્તિવિરોધાય્ય દુઃખમેવ સર્વમ્ વિવેકિનઃ” વિસ્તારપૂર્વક સમજ્યા. સઘળાં દુઃખો અને સુખો ઉપરોક્ત રીતે

દુઃખો જ છે. દુઃખોથી પર થઈ જવાનું છે. પર ક્યારે થઈ જવાય કે જ્યારે જાતિ, આયુષ્ય અને ભોગ (દેહ) જ ન હોય, ફક્ત “કેવલ્ય” જ હોય. કેવળ ‘સ્વ’ હોય, કોઈ ‘પર’ ન હોય, ત્યારે તમામ સુખદુઃખોથી પર થઈ શકાય છે.

હેયં દુઃખમનાગતમ્ ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ : આવનારાં દુઃખોને હટાવી દઈએ. (તેનાથી મુક્ત રહીએ).

વિસ્તાર : દુઃખોની વાત ચાલી રહી છે. જે બધાં દુઃખો આપણે ભોગવી ચૂક્યાં છીએ, હવે તેની ચિંતા નથી, હાલમાં જે દુઃખો આપણે ભોગવી રહ્યાં છીએ તે ભોગવીને જ પૂરાં કરવાનાં છે. તે સિવાય તેમાંથી છૂટકો નથી. તો હવે આપણે શેના માટે પ્રયત્ન કરી શકીએ ? જે દુઃખ આવી પડવાનું છે તેના માટે આપણે કાંઈ ઉપાય કરી શકીએ. જે દુઃખોને ભોગવી ચૂક્યાં તે તો પૂરાં થઈ ગયાં, હાલમાં જે દુઃખોને ભોગવી રહ્યાં છીએ તે ભોગવ્યા સિવાય તેમાંથી છૂટી શકીએ નહીં, તેને ભોગવીને જ પૂરાં કરવાનાં છે. પરંતુ વર્તમાન દુઃખોને આપણે ભોગવી લઈએ ત્યાર પછી બીજાં દુઃખો આવી પડશે. જેમ અત્યારે જે આવી પડ્યાં છે તે પહેલાં તો નહોતાં ને ? એમ હવે આવનારાં દુઃખો, ‘અનાગતમ્’ એટલે કે હજુ આવ્યાં નથી પણ જેની આવવાની શક્યતા છે તેમને રોકી શકીએ. જો હાલમાં એવો પ્રયત્ન કરીએ, હાલમાં એવું જીવન જીવીએ, હાલમાં એવાં સતર્ક થઈ જઈએ, એવો યોગાભ્યાસ કરીએ, ગુરુજનોના સંપર્કમાં રહીએ તો આવનારાં દુઃખોને અટકાવી શકીએ. આવવાનાં છે તે પણ આવી ગયા પછી વર્તમાન થઈ જાય કે જે અત્યારે ભવિષ્યનાં છે. પણ ભવિષ્યને વર્તમાન થઈ જવામાં શી વાર લાગવાની હતી ? ભવિષ્યમાં રહેલાં દુઃખો માટે અત્યારથી સાવધાન રહીએ તો તે આવી

ન શકે, તેને આપણે અટકાવી શકીએ.

આવી પડનારાં જે દુઃખો છે તેમને તો આપણે ટાળી શકીએ, હટાવી શકીએ. વર્તમાન જીવન એવું આસક્તિ વિનાનું જીવીએ કે જેથી વાસના અને કર્માશય જ ન બંધાય અને દેહ જ ધારણ ન કરવો પડે; અને તેથી દેહ ધારણ કરવાથી પાપ-પુણ્યના કારણે જે દુઃખસુખ ભોગવવાં અનિવાર્ય થઈ જાય છે તેનાથી મુક્ત રહી શકીએ.

યોગદર્શનના આ ચાર મુખ્ય પ્રતિપાદ્ય વિષયો છે- હેય, હેયહેતુ, હાન અને હાનોપાય. આ વૈદિક પ્રતિપાદ્ય વિષયોનું બૌદ્ધ મતમાં “ચાર આર્ય સત્યો”ના નામથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ ચાર કે જેનાં નામ બૌદ્ધ મતમાં બદલાઈ ગયાં છે પણ તેમનો અર્થ એનો એ જ છે. યોગશાસ્ત્રનો મુખ્ય નિયોડ શો છે ? આ ચાર વિષયોની રજૂઆત કરવી તે આખા યોગશાસ્ત્રનો નિયોડ છે. તમામ શાસ્ત્રોનો નિયોડ તે યોગશાસ્ત્ર છે. જેમકે

આલોક્ય સર્વ શાસ્ત્રાણિ વિચાર્ય ચ પુનઃ પુનઃ
ઈદમેકં સુનિષ્પન્નં યોગશાસ્ત્રં પરં મતમ્

- અને યોગશાસ્ત્રનો નિયોડ ઉપરોક્ત ચાર સત્યો-સિદ્ધાંતોની રજૂઆત કરવી તે છે. તે ચારને સમજીએ.

હેય : હેય એટલે ત્યાજ્ય. ‘દુઃખ’ એમ ન કહેતાં આ જગ્યાએ હેય કહ્યું. હેય એટલે ત્યાજ્ય, ત્યાગવ. યોગ્ય, ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય નહીં. ત્યાગવા યોગ્ય શું છે ? દુઃખો, પંચકલેશો વગેરે.

હેયહેતુ : જે ત્યાગવાને યોગ્ય છે તેને ત્યાગી દેવાં જોઈએ. પણ ત્યાગી શકીએ કઈ રીતે ? તેનું કારણ જાણવું જોઈએ. હેયનું એટલે કે દુઃખનું અને હેતુ એટલે કે કારણ જાણવું જોઈએ. તો જ તેને ત્યાગી શકીએ. દુઃખોને શા માટે ત્યાગી દેવાનાં છે ?

બીજું કાંઈ બ્રહ્મણ કરવાનું છે તેથી. કોઈ પરમ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની છે તેથી ત્યાજ્યને ત્યાગી દેવાનાં છે. કલેશો અને દુઃખો ત્રાસ આપે છે એટલે તેને ત્યાગી દેવાનાં છે અને આત્મતિક સુખને પ્રાપ્ત કરવાનું છે.

હાન : હાન એટલે કેવલ્ય. અહીં કેવલ્યને બદલે હાન શબ્દ વાપર્યો છે. દુઃખો અને કલેશોને ત્યાગી, તેના બંધનમાંથી મુક્ત થઈ કેવલ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું છે.

હાનોપાય : તે હાનનો એટલે કે કેવલ્યનો ઉપાય શો ? તે કેવલ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે શું કરવું જોઈએ ? એ જે ત્યાજ્ય, ત્યાગવાને યોગ્ય, અનાગતમ્ એવાં જે દુઃખો છે તેને ત્યાગી દેવાં જોઈએ. જે દુઃખ વ્યતીત થઈ ગયાં, આપણે ભોગવી લીધાં તેમની તો કોઈ ચિંતા નથી. તેમને તો ત્યાગવાની કોઈ જરૂરિયાત નથી કારણ કે એ તો ભોગવાઈ ગયાં. હાલમાં, વર્તમાનમાં જે દુઃખો ભોગવી રહ્યાં છીએ તે ભોગવ્યે જ છૂટકો છે. ભોગવ્યા વિના તે દુઃખો ટળી શકે તેમ નથી. ભોગવી લીધા પછી તે બીજી ક્ષણમાં રહેવાનાં નથી. જે જે કાંઈ કર્માશય બંધાયું છે તેના દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય શું છે ? ભોગ. તેને ભોગવી લેવાં જોઈએ. ભોગવી લીધા સિવાય તેમાંથી છૂટી ના શકાય એવો કર્મનો અટલ નિયમ છે. ગીતામાં કહ્યું છે કે, 'ગહના કર્મણો ગતિઃ' કર્મોની ગતિ ગહન છે. તેને કોઈ પૂર્ણ સમજી કે પામી શકતું નથી. કર્મોના પણ ઘણા પ્રકારો છે. શુભ કર્મ, અશુભ કર્મ, મિશ્રિત કર્મ. તે બધાંથી જે કર્માશય બંધાય છે અને તેનાથી જે કાંઈ નિશ્ચિત થયેલું ભોગવવું પડે છે, તે ભોગવીને કર્માશયનો લય કરી શકાય છે. આશય એટલે આગાર, ભંડાર, જથ્થો. કર્મનો ભંડાર કે જે સૂક્ષ્મરૂપે રહેલો છે તે કેવો છે ? કર્મોને અતિ સૂક્ષ્મ રૂપમાં રાખવા માટેનું એક એવું અગમ્ય, રહસ્યયુક્ત સ્થાન કે જેમાં અતિ સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર,

સૂક્ષ્મતમ રૂપે કર્મોના સંસ્કારોનો આખો જથ્થો વાસનાઓ રૂપે એકઠો થયેલો હોય છે. તે બધાંને ભોગવી ભોગવીને તેમાંથી મુક્ત થવાય છે. સત્કર્મો કરીને જે પુણ્ય એકઠું કરેલું હોય, અસત્કર્મ કરીને જે પાપ એકઠું કરેલું હોય તે પુણ્ય-પાપના સુખ-દુઃખ રૂપી સંસ્કારોને, તે સુખ અને દુઃખને ભોગવવાં જોઈએ, તે ભોગવીને તેમાંથી મુક્ત થવાય. જે કોઈ શરીરધારી છે, ભલે તે ભગવાનનો અવતાર હોય કે મહાત્મા હોય કે યોગી હોય; પણ જો દેહ ધારણ કર્યો છે તો દેહનો ધર્મ છે કે કર્મોને ભોગવવાં અને ભોગવીને તેમાંથી મુક્ત થવું.

ક્યારે, કયું કર્મ, કઈ રીતે ફળ આપવા ઉન્મુખ થશે તે કોઈ કહી શકતું નથી. કર્મની ગતિ ગહન છે. તેને કોઈ પામી શકે નહીં. તે પોતાની રીતે નિયમપૂર્વક કામ કર્યે જતી હોય છે. તો, જે કર્મને આપણે ભોગવી લીધું તે ભૂતકાળનું થઈ ગયું. તેની ચિંતા નથી. વર્તમાનકાળમાં જે કર્મો ભોગવી રહ્યાં છીએ તે પણ ભૂતકાળનાં થતાં જશે. જેમ જેમ ક્ષણો વીતતી જાય છે તેમ તેમ તેમાંથી આપણે મુક્ત થતાં જઈએ છીએ. તો હવે આપણે શું કરવાનું છે તે સોળમા સૂત્રમાં કહ્યું. જે દુઃખ ભવિષ્યકાળમાં પડેલું છે અને આવવાનું છે તેને અટકાવવાનો આપણે પ્રયત્ન કરી શકીએ. ભૂતકાળનાં અને વર્તમાનકાળનાં દુઃખોમાંથી મુક્ત થવા કોઈ પરિશ્રમ કરવાની આવશ્યકતા નથી, તેમાં કોઈ પ્રયત્ન કામ લાગી શકે તેમ નથી. આપણો પુરુષાર્થ શેમાં કામ લાગી શકે ? 'અનાગતમ્' - આવનારાં દુઃખોમાંથી મુક્ત થવામાં.

ભવિષ્યમાં જે દુઃખ આવી શકવાની સંભાવના છે તેને આપણે ટાળી શકીએ. વર્તમાનકાળમાં એવો પ્રયત્ન કરીએ, એવો પુરુષાર્થ કરીએ, વર્તમાનકાળમાં એવી સાધના કરીએ કે જેથી નવાં દુઃખોને આમંત્રણ મળે જ નહીં. આપણે જે કાંઈ માયા રચી દીધી છે, જે

કાંઈ પથારો પાથરી દીધો છે તેને તો સમેટવો જ પડશે. કહે છે ને કે “પલાળ્યું હોય તેટલું મૂંડાવવું જ પડે.” તેથી જેટલું પલાળ્યું છે તે તો મૂંડાવ્યે જ છૂટકો છે. પરંતુ ફરીફરીને પલાળતાં ન રહીએ, ફરીફરીને નવો પથારો કરતાં ન રહીએ તે આપણા હાથની વાત છે. જે પથારો પથરાઈ ગયો છે તેમાંથી ભાગી છૂટવાનું નથી, તે ફરજો અને જવાબદારીઓ તો પૂરી ‘અદા કરવાની છે, જખ મારીને પૂરી કરવાની છે. તમારે ન કરવી હોય તો પણ તે કરાવવામાં આવશે. કર્મનો સિદ્ધાંત તમારી પાસેથી તે તમામ જવાબદારીઓ ચોટી પકડીને અદા કરાવશે. તેનાથી ભાગી નહીં શકાય. એ બધું તો ભોગવીને જ સમાપ્ત કરવું પડશે.

હાલમાં એવાં કર્મો કરતાં રહીએ કે જેથી ભવિષ્યનાં દુઃખોને-દેહોને આમંત્રણ ન મળે. જો દેહ ધારણ કરીએ તો બધી મોહમાયાજાળમાં ફસાઈને દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. પણ જો દેહ જ ન હોય તો ? શરીર જ ન હોય તો ? દુઃખોમાંથી સંપૂર્ણ મુક્તિ.

દૃષ્ટદૃશ્યયોઃ સંયોગો હેયહેતુઃ ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ : દ્રષ્ટા અને દૃશ્યનો સંયોગ દુઃખોનું કારણ છે.

વિસ્તાર : હેયહેતુ - તે હેયનો હેતુ, તે દુઃખોનું કારણ શું છે ? આપણે, આવી પડનારાં હેયને-ત્યાજ્યને-દુઃખોને જો આવવા નહીં દેવાં હોય તો તે કઈ રીતે આવે છે, તે દુઃખોનું કારણ શું છે વગેરે સમજવું પડશે. નહીં તો તે અટકાવી શકીશું નહીં. આ સૂત્રમાં દુઃખોનું કારણ બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. દ્રષ્ટા અને દૃશ્યનો સંયોગ તે જ ‘હેય’નો હેતુ છે, તે જ આ ‘ત્યાજ્ય’ દુઃખોનું કારણ છે. દ્રષ્ટા અને દૃશ્યનો સંયોગ થવો, તે બંનેનું મિલન, તે બંનેનો યોગ થવો તે આ બધાં દુઃખોનું કારણ છે. દ્રષ્ટા કોણ છે ? ચેતન પુરુષ દ્રષ્ટા છે. ચેતન પુરુષ સિવાય બધાં કેવાં છે ? જડ છે.

પ્રકૃતિ-અવિકૃતિ, પ્રકૃતિ-વિકૃતિ, વિકૃતિ-અપ્રકૃતિ - જડ તત્ત્વના આટલા ભાગ પડે છે - (૧) જે કેવળ કારણ છે પણ કાર્ય કોઈનું નથી તે, (૨) જે અમુકનું કારણ છે અને અમુકનું કાર્ય છે તે અને (૩) જે કેવળ કાર્ય છે પણ કારણ કોઈનું નથી તે. જેમકે (૧) મૂળ પ્રકૃતિ (અલિંગ) ચોવીસમું તત્ત્વ તે કેવળ “કારણ” છે, કોઈનું “કાર્ય” નથી. (૨) મહત્ત્વ, અહંકાર અને પંચતન્માત્રાઓ એ સાતેય કારણ અને કાર્ય બંને છે. જેમકે મહત્ત્વ મૂળ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે પણ અહંકારનું કારણ છે. અહંકાર મહત્ત્વનું કાર્ય છે અને પાંચ તન્માત્રાઓનું કારણ છે. અને પાંચેય તન્માત્રાઓ અહંકારનું કાર્ય છે અને પાંચ સ્થૂળ ભૂતોનું કારણ છે. (૩) પાંચ સ્થૂળ ભૂતો પાંચ તન્માત્રાઓનું કાર્ય છે અને અગિયાર ઈન્દ્રિયો અહંકારનું કાર્ય છે, જેથી તે સોળે કેવળ કાર્ય જ છે, કોઈનું કારણ નથી. (ઉપરોક્ત ચોવીસ તત્ત્વોને આપણે ઓગણીસમા સૂત્રમાં વિસ્તારપૂર્વક સમજીશું) આ રીતે ચોવીસે જડતત્ત્વો એકબીજાનાં કારણ-કાર્યો છે. પરંતુ પચ્ચીસમું ચેતનતત્ત્વ ‘દ્રષ્ટા’ તે તો માત્ર અપ્રકૃતિ-અવિકૃતિ છે, એટલે કે તે કોઈનું કારણેય નથી કે કોઈનું કાર્યેય નથી, તેનું કોઈ કારણેય નથી કે કાર્યેય નથી. આ રીતે ચેતન પુરુષને સમજવાનો વધુમાં વધુ પ્રયત્ન થઈ શકે. ચેતન પુરુષને સમજવા માટે ઘણું બધું કહેવાઈ ગયું. આ રીતે આપણે “દ્રષ્ટા-આત્મા-જીવાત્મા”ને સમજ્યા. હવે દરેક સમજીએ:

પ્રકૃતિ અને વિકૃતિમાં દૃશ્યોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. દ્રષ્ટા-આત્મા માટે સાક્ષી, નિત્ય, કૂટસ્થ વગેરે ઘણા શબ્દો વપરાયા છે. પરંતુ તે શબ્દો સંપૂર્ણ અર્થને પ્રગટ કરી શકતા નથી. પણ આપણે જ્યારે તેના વિષે કાંઈ વાતચીત કરવી છે, તેના માટે કાંઈ ઊહાપોહ કરવો છે, તેને શબ્દો દ્વારા સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો

છે, તેને વૈખરી વાણીમાં વ્યક્ત કરવો છે ત્યારે શબ્દોના માધ્યમ સિવાય આપણે અન્ય શાનો ઉપયોગ કરી શકીએ ? જો વાતચીતથી તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો છે તો વાતચીત શેના દ્વારા થઈ શકશે ? વાતચીત તો વાણી દ્વારા થઈ શકશે. અને વાણી શું છે? તે અક્ષરો, શબ્દો અને વાક્યોનો સમૂહ છે. આ રીતે શબ્દોનો આશરો લેવો પડશે. તેથી તેના માટે નિત્ય, કૂટસ્થ વગેરે શબ્દો વપરાયા છે. તેના માટે બીજો એક સરસ શબ્દ છે “અપરિણામી”. આ શબ્દથી આત્મા વિવિધ ઘણો બધો ખ્યાલ આવી શકે છે. મૂળ પ્રકૃતિ માટે ‘અલિંગ’ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે. અલિંગ, અવ્યક્ત, સામ્યાવસ્થા, માયા વગેરે એકાર્થી, પર્યાપવાચી, સમાનાર્થી શબ્દો છે. એ પ્રકૃતિ- એ મૂળ પ્રકૃતિ માટે પ્રકૃતિ શબ્દ છે. પછી તેમાંથી બધી વિકૃતિઓ - વિશેષ કૃતિઓ થાય છે. ‘વિકૃતિ’ શબ્દ આપણે આપણા સામાન્ય વ્યવહારમાં પણ વાપરીએ છીએ. દૂધ વિકૃત થઈ ગયું, તે ખાવાને લાયક ના રહ્યું. આપણે વિકૃત શબ્દનો શો અર્થ કરીએ છીએ ? વિકૃત થવું એટલે બગડી જવું, ખરેખર દૂધ બગડ્યું નથી પરંતુ તે આપણા ઉપયોગમાં આવી શકે તેમ નથી, આપણે તેને પી શકીએ તેમ નથી, તેનો દૂધનો સ્વાદ રહ્યો નથી તેથી તેને આપણે બગડી ગયું છે તેમ કહીએ છીએ. તે જમવા માટે અયોગ્ય થઈ ગયું છે તેથી તેના માટે અહીં “બગડી ગયું” શબ્દો વાપર્યાં. પરંતુ તે બગડી ગયું નથી પણ વિકૃત થયું છે, તેમાં વિકૃતિ આવી ગઈ છે. આ શબ્દ સાચો છે. વિ+કૃતિ = વિશેષ કૃતિ. તેની કોઈ વિશેષ બનાવટ થઈ. દૂધ બગડી ગયું એટલે તેનું જે પ્રવાહીપણું હતું તેમાં થોડી ઘટતા આવી, જે સ્વાદ હતો તેમાં થોડી ખટાશ આવી. જે રીતની દૂધની કૃતિ હતી તેમાંથી એક વિશેષ કૃતિ થઈ તેથી તેને આપણે વિકૃત કહ્યું.

આમ, પ્રકૃતિ અને પ્રકૃતિમાંથી પછી જે લિંગમાત્ર, અવિશેષ, વિશેષ ઈત્યાદિ તે વિકૃતિઓ. અલિંગ એટલે ચિહ્ન પણ નહીં. જે ‘લિંગમાત્ર’ હતું તે એક ચિહ્ન હતું; જ્યારે અલિંગ એટલે તેનું કોઈ ચિહ્ન પણ નહીં, ચિહ્ન ન હોવાપણું એટલે અવ્યક્ત, હજુ વ્યક્ત નથી એવી સ્થિતિમાં. આ જડ પદાર્થો, આ જે જડ જગત, એટલે કે ચેતન પુરુષ સિવાયનું જે કાંઈ છે તે તમામ, તે જ્યારે અવ્યક્ત અવસ્થામાં હોય ત્યારે તેને પ્રકૃતિ કહેવામાં આવે છે. પ્રકૃતિ માટે પણ નિત્ય શબ્દ વપરાયો છે અને પુરુષ માટે પણ નિત્ય શબ્દ વપરાયો છે. તે બંને નિત્ય છે. પરંતુ જડ પ્રકૃતિ કે જે મૂળ પ્રકૃતિમાં હતી, જે અવ્યક્ત અવસ્થામાં હતી તેનું નિત્યપણું કઈ રીતે છે ? તેનું નિત્યપણું પરિવર્તન પામવાવાળું છે. તે નિત્ય તો છે જ, તેનો નાશ નથી. જેમકે દૂધમાંથી દહીં થયું, દહીંમાંથી કાંઈ બીજું થયું, પછી કાંઈ ત્રીજું થયું.

ઘાસને ગાયોએ ખાધું અને તેમાંથી લોહી થયું. દૂધ થયું. એ દૂધ વાછરડાએ પીધું. તેમાંથી તેનું શરીર બંધાયું. તે શરીર કાળક્રમે પડી ગયું. તેની માટી થઈ ગઈ. આમ, જે કાંઈ જડ પદાર્થો છે તેમાં વિકૃતિ આવતી જાય છે, તેમાં પરિવર્તન આવતાં જાય છે. રૂપ, રંગ અને આકૃતિમાં બદલીઓ આવતી જાય છે. તેથી તેનું જે વ્યક્ત સ્વરૂપ હતું તે તેનું તે જ ન રહ્યું. પરંતુ દૂધમાંથી દહીં થયું ત્યારે દૂધ કાંઈ ચાલ્યું ના ગયું, દૂધનો કાંઈ સર્વાંશે નાશ ન થયો, તે દહીંરૂપે તો અસ્તિત્વમાં રહ્યું જ. આ રીતે તે નિત્ય છે. તે નિત્ય તો છે પણ કેવું નિત્ય ? તે પરિવર્તનવાળું નિત્ય છે, તે જડ તત્ત્વોનો સર્વાંશે નાશ નથી પરંતુ આવી રીતે તે પરિવર્તિત થતાં જાય છે - તોયે મૂળ સ્વરૂપે તો તે રહે જ છે. આ રીતે તે નિત્ય છે. અને ચેતન પુરુષ આત્મા-દ્રષ્ટા પણ નિત્ય છે. પરંતુ તેનું નિત્યપણું કેવું

છે ? “અપરિવર્તનશીલ નિત્યપણું” - તેમાં પરિવર્તનો નથી આવતાં. તે જેવું છે અને જેમ છે તેમ જ સદાસર્વદા અખંડ ત્રિકાળમાં પણ રહે છે, તેનું નિત્યપણું તેવું છે. તેમાં પરિવર્તનપણાવાળું નિત્યપણું કદી નથી આવતું. આ રીતે તેવા નિત્યપણાને સમજાવવા, તેના માટે “અપરિણામી” શબ્દ વાપર્યો તે ખૂબ સાર્યક છે, તે તત્ત્વ, તે ચેતનતત્ત્વ પરિણામને નથી પામતું. તે સિવાય જે કંઈ છે તે પરિણામી છે, તેમાં પરિણામો થયાં કરે છે. અમુકનું પરિણામ અમુક અને અમુકનું પરિણામ અમુક, એમ તે “પરિણામી નિત્ય” છે.

હેય(દુઃખ)નું કારણ દ્રષ્ટા અને દશ્યનો સંયોગ છે. દ્રષ્ટા કહેતાં અપરિણામી નિત્ય એવો આત્મા અને દશ્ય કહેતાં પરિણામી નિત્ય એવી પ્રકૃતિ. તે બંનેનો સંયોગ, તે બંનેનું મિલન તે જ હેયહેતુ- દુઃખનું કારણ. તેથી દ્રષ્ટા અને દશ્યને સારી રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પતંજલિ મુનિ અદારમા સૂત્રમાં ‘દશ્ય’ને વધુ વિસ્તારપૂર્વક સમજાવી રહ્યા છે.

પ્રકાશક્રિયાસ્થિતિશીલં ભૂતેન્દ્રિયાત્મકં

ભોગાપવર્ગાર્થં દશ્યમ્ ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ : સત્ત્વ, રજ અને તમ જેનો સ્વભાવ છે અને ભૂત અને ઈન્દ્રિયો જેનું સ્વરૂપ છે તેવાં દશ્યોનું પ્રયોજન ભોગ અને અપવર્ગ (મોક્ષ) આપવાનું છે.

વિસ્તાર : પ્રથમ દશ્યને સમજાવે છે. દશ્ય શું છે? તેનો સ્વભાવ કેવો છે? દશ્યોનું સ્વરૂપ કેવું છે? દશ્યોનું પ્રયોજન શું છે? દશ્ય એટલે આપણે સમજી ગયા. આ જે ચેતનપુરુષ- ચેતનતત્ત્વ સિવાયનું જે કંઈપણ છે તે સર્વ, તે તમામ ‘દશ્ય’ છે. બહાર જે કંઈ દેખાઈ રહ્યું છે ત્યાંથી માંડીને આપણું આ શરીર અને શરીરમાં જે કંઈ છે તે તમામનો સમાવેશ દશ્યમાં થઈ જાય છે. દ્રષ્ટાનો દશ્ય સાથેનો સંયોગ એ જ દુઃખોનું મૂળ કારણ છે. તેથી પ્રથમ તો તે દશ્યને

સમજાવે. તે દશ્યનો સ્વભાવ કેવો છે? તેનું સ્વરૂપ કેવું છે? તેનું પ્રયોજન શું છે? દશ્યો શા માટે છે? તે સમજાવે.

દશ્યોનો સ્વભાવ પ્રકાશ, ક્રિયા અને સ્થિતિવાળો છે. પ્રકાશ એટલે સત્ત્વગુણ, ક્રિયા એટલે રજોગુણ અને સ્થિતિ એટલે તમોગુણ. પ્રકાશનો એક અર્થ છે જ્ઞાન અને બીજો અર્થ છે અજવાળું. જેમ જેમ સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ આપણી અંદર જ્ઞાન અને અજવાળાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. બહાર દીવો કરવાથી અંધકારનો નાશ થઈને જેવું અજવાળું થાય છે તેવું અજવાળું શરીરની અંદર થાય છે અને તે અજવાળા દ્વારા જ્ઞાનનું અજવાળું થાય છે. પ્રથમ જ્યોતિરૂપે પ્રકાશ થાય છે અને પછી તે જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશમાં બદલાઈ જાય છે, જ્યોતિરૂપી અજવાળું અમુક સમય સુધી રહે છે અને પછી ચાલ્યું જાય છે, પરંતુ તે જ્ઞાનરૂપી અજવાળાને-પ્રકાશને સદા માટે મૂકતું જાય છે. સમાધિપાદના છત્રીસમા “વિશોકા વા જ્યોતિષ્મતી” સૂત્રમાં જે જ્યોતિદર્શનની વાત છે તેવી જ્યોતિ સાધકના હૃદયસ્થાનમાં પ્રગટ થાય છે. આ જ્યોતિ કેવી છે? વિશોકા, શોક વિનાની. તમામ શોકનો નાશ કરી દે અને હર્ષ તથા આનંદને આપે તેવી જ્યોતિનાં શરીરમાં દર્શન થાય છે. અમુક સમય અને કાળ માટે તે જ્યોતિનાં દર્શન થાય અને પછી તે ચાલી જાય. ‘વિશોકા’ એટલે કે શોકને ટાળવાવાળી. તે જ્યોતિ શોકને ટાળી દે, તનાં દર્શન થયા પછી શોક ટકી ન શકે. શોકને તે કઈ રીતે હટાવી દે? જ્ઞાનને, તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી પ્રકાશને તે સદા માટે મૂકતી જાય તેથી અજ્ઞાનરૂપી શોક ટળી જાય. જેમ ચમચસુધી બહારની જ્યોતિનો પ્રકાશ દેખાય છે તેમ, તેવી જ જ્યોતિ અંતર્યસુધી શરીરમાં દેખાય છે. તેની જેટલી સમયમર્યાદા હોય તેટલો સમય તે રહે અને પછી ચાલી જાય. પરંતુ પાછળ તે જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશને

મૂકતી જાય. તેથી હંમેશા શોકરહિત થઈ જવાય.

સાધનામાં પ્રથમ શું થવા લાગે છે ? તમોગુણ અને રજોગુણ ઘટવા લાગે છે અને સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થવા લાગે છે. સાધકો પ્રશ્નો કરે છે કે બાપજી ! મને અમુક અનુભવો થયા, મને અમુક દૃશ્ય દેખાયું, જાણે કે અમુક દેવદેવી આવ્યાં, જાણે કે અનંત પ્રકાશના સમુદ્રમાં હું તરતો હોઉં એવું મને લાગ્યું વગેરે વગેરે. આમ અનેક સાધકોને અનંત પ્રકારના અનુભવો થાય છે. તે શાને આભારી છે ? સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિને તે આભારી છે. સાધનામાં જ્યારે આગળ વધાય છે, પ્રાણાયામ અને પ્રત્યાહારનો ખૂબ અભ્યાસ ચાલતો હોય છે ત્યારે પ્રાણ ઊર્ધ્વમુખ થઈ જાય છે. પ્રાણ અધોમુખ મટીને ઊર્ધ્વ તરફ પ્રયાણ કરે છે ત્યારે પણ આવા દેવી અલૌકિક અનુભવોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી શું સમજવાનું છે ? જ્યારે ઉપરોક્ત અનુભવો થાય ત્યારે શું સમજવાનું છે ? સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે અને સત્ત્વગુણ દ્વારા પ્રાણોત્થાન થઈ રહ્યું છે. આમ સમજીને તે વખતે હર્ષ અનુભવવો. પરંતુ સાધનામાં મંદતા આવવા દેવી નહીં અને આગળને આગળ વધે જવું. અમુક ભૂમિકા સુધી પહોંચી ગયા પછી તેવા કોઈપણ અનુભવોની પ્રાપ્તિ થતી નથી કે કોઈપણ પ્રકારની આંતરિક ક્રિયાઓ પણ થતી નથી. તેથી નિરાશ થઈ જવું ન જોઈએ. કારણ કે આપણી સ્થૂળ ભૂમિકા પૂરી થઈ છે. સ્થૂળ ભૂમિકાથી આપણે આગળ વધી ગયા. તેથી તેવા સ્થૂળ અનુભવો આપણને ન થાય તો તેથી હતાશ થઈને સાધનાને છોડી દેવી ના જોઈએ. અને જ્યારે અલૌકિક આંતરિક અનુભવો થતા હોય ત્યારે તેમાં જ રાચતા રહીને પોતાના સાધનાભ્યાસમાં મંદતા આવવા ન દેવી.

તો આમ, પ્રકાશનો અર્થ જ્ઞાન થયો, એવું જ્ઞાન કે જે સતત જન્મોજન્મ આપણી સાથે રહે; એવું જ્ઞાન

કે જેને કોઈ ચોર ચોરી ના શકે, લૂંટારો લૂંટી ના શકે. તેને જેમ જેમ બીજાઓને આપીએ તેમ તેમ વધતું જ જાય, વધતું જ જાય. બીજા બધા પદાર્થો એવા છે કે તેને આપણે કોઈને આપીએ તો તે આપણી પાસેથી ઓછા થાય, ઘટવા લાગે. જ્ઞાનરૂપી ભંડાર, જ્ઞાનરૂપી નિધિ એવો છે કે તે વધતો જ જાય, વધતો જ જાય. રાજસૂય યજ્ઞમાં પાંડવોએ સોનાના દાન માટે દુર્યોધનને રોક્યો હતો ને? શા માટે ? દુર્યોધનના હાથમાં પદ્મ હતું તેથી. જેના હાથમાં પદ્મ હોય તે જેટલું દાન કરે તેનાથી અનંત ગણું તેને પાછું મળે. દુર્યોધનની જેમ દરેક મનુષ્યના હાથમાં પદ્મ છે, પણ કોઈને પોતાના હાથમાંના પદ્મની ખબર હોતી નથી. આ એક છૂપું રહસ્ય છે. જેને ચેતવું હોય તેના માટે આ બાબતનો મહાભારતમાં તો ફક્ત એક ઈશારો કર્યો છે. જો સૌને પોતાના હાથના પદ્મની અને તેના ઉપયોગની ખબર પડી જાય તો સૌ માલામાલ થઈ જાય. પણ પદ્મની અજ્ઞાનતાના કારણે મનુષ્ય બધી રીતે કંગાલ રહે છે. મહાકંજૂસ પોતે તો ઉદાર થઈ શકતો નથી પણ જગતને પણ પોતાની દૃષ્ટિથી જુએ છે, પોતાની ફૂટપટ્ટીથી માપે છે. બીજાને ઉદાર હાથે વર્તતો જોઈને તેના મનમાં બળતરાનો કોઈ પાર નથી રહેતો. પોતાની મૂર્ખતાવશ બીજા ઉદારને પણ તે મૂર્ખ અથવા ચડઈ અથવા ગાંડો સમજે છે. સર્વગુણસંપન્ન પોતાને જ સમજે છે કારણ કે 'ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે' એવી પોતાની નીતિ છે તેથી. કુદરતની પણ કમાલ કરામત છે. વ્યક્તિદીઠ સૌને પદ્મ આપી દીધું પણ તેની જાણકારી ન થવા દીધી. જેમ આંખ આખા વિશ્વને જોઈ શકે પણ પોતાને જ ન જોઈ શકે. પોતાને જોવા માટે આંખને બીજાની (અરીસાની) જરૂર પડે, જેમ મનુષ્ય પોતાના જ હાથમાંના પદ્મને જોઈ ન શકે, તેની મહત્તાને

પામી ન શકે, જ્યાં સુધી ગુરુજનો દ્વારા આ રહસ્યને જણાવવામાં ના આવે. 'તરણા ઓથે ડુંગર રે, ડુંગર કોઈ દેખે નહીં' એવી આ વાત છે.

જ્ઞાનદાનની સ્થિતિ પણ પદ્મવાળા હાંથ જેવી છે. જેમ જેમ આપીએ તેમ તેમ વધતું જાય અને વધુ ને વધુ ખિલવટ થતી જાય. તે ઘટે નહીં. ચોર ચોરી ન શકે કે લૂંટી ન શકે, પાણી ભીંજવી ના શકે, પવન સૂકવી ના શકે અને આપવાથી જે વધતું જ રહે તેવા જ્ઞાનથી, પ્રકાશથી શું બતાવી રહ્યા છે ? દશ્યોનો સ્વભાવ બતાવી રહ્યા છે. તે દશ્યો પ્રકાશ, ક્રિયા અને સ્થિતિવાળાં છે. પ્રકાશ એટલે સત્ત્વગુણ, ક્રિયા એટલે રજોગુણ. રજોગુણ સિવાય કોઈપણ ક્રિયા કરી ન શકાય. સાધના કરવી હશે તો પણ રજોગુણ તો જોઈશે જ. અમુક પ્રમાણમાં રજોગુણ જોઈશે, નહીં તો સાધના પણ નહીં થઈ શકે. ક્રિયા-હલનચલન-ગતિ તે રજોગુણને આભારી છે. રજોગુણનો સ્વભાવ 'ગતિ' છે, અને સ્થિતિ-સ્થિરતા-નિષ્ક્રિયપણું તે તમોગુણનો સ્વભાવ છે.

બધાં જ દશ્યો ત્રિગુણમય છે. વસ્તુઓના પ્રમાણમાં ત્રણે ગુણો તેમાં રહેલા છે. આ રીતે તેનો સ્વભાવ કહ્યો. હવે દશ્યોનું સ્વરૂપ જાણીએ. તેનું સ્વરૂપ છે 'ભૂતેન્દ્રિયાત્મક' એટલે કે પંચમહાભૂત અને ઈન્દ્રિયોમય. પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ, આ પંચમહાભૂત છે. આપણાં તમામનાં શરીરો - મનુષ્ય, પશુ અને પક્ષી ત્રણે યોનિઓનાં શરીરો શેનાં બનેલાં છે ? પંચમહાભૂતનાં બનેલાં છે. તે ત્રણ યોનિથી ઉપરની ચોથી યોનિ 'દેવયોનિ' છે. તે પંચમહાભૂતમાં નથી આવતી. તેનો સમાવેશ પંચમહાભૂતમાં નથી થતો. પરંતુ આ ત્રણે યોનિનાં શરીરો તો પંચમહાભૂતનાં બનેલાં છે, ભૂતાત્મક અને ઈન્દ્રિયાત્મક. હવે ઈન્દ્રિયાત્મક એટલે કે ઈન્દ્રિયોને સમજાવે. ઈન્દ્રિયો દશ છે - પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો. આ દશ ઈન્દ્રિયો

અને પંચમહાભૂત તે સઘળું 'દશ્ય'નું સ્વરૂપ છે. પંચમહાભૂત તે નામ કેટલું સુદર છે ! જ્યાં આપણાં શરીરો જ પંચમહાભૂતથી બનેલાં હોય, જ્યાં તે પંચમહાભૂતની હાજરી હોય ત્યાં એકાદ લઘુભૂત આવે તો તેની શી વિસાત ? એક લઘુભૂત પંચમહાભૂતને ડરાવી કે હટાવી શકે ? ના. તો પંચમહાભૂતવાળાએ કોઈ એક લઘુભૂતથી શા માટે ડરવું જોઈએ ? આ સમજણ જીવનમાં ખૂબ યાદ રાખવા જેવી છે અને બીજાને પણ સમજાવવા જેવી છે કે તમે પોતે જ પંચમહાભૂત છો તો ડરવાનું કોનાથી ? શંકાભૂત પા... તો કદાચ એક અંગ હશે પણ આપણી પાસે તો પાંચેય અંગ, પાંચેય મહાભૂત છે અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો તથા પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો પણ છે. જે ભૂત થાય છે તેમાં આમાંનું કશું જ નથી હોતું તેથી તે આપણું કાંઈ જ બગાડી શકે નહીં. માટે શંકાભૂતથી કદી ડરવું નહીં. તેના કરતાં આપણામાં વિશેષતા છે. એક વિશેષતા તે 'પાંચ'ની અને બીજી વિશેષતા તે 'મહા'ની. આપણામાં આટલી તો અધિકતા, વિશેષતા છે.

હવે કહેવામાં આવે છે દશ્યોનું પ્રયોજન. 'ભોગાપવર્ગાર્થ દશ્યમ્' - આ દશ્યોનું પ્રયોજન 'ભોગ' અને 'અપવર્ગ' આપવાનું છે. અપવર્ગ એટલે મોક્ષ. દ્રષ્ટાને - આત્માને - ચેતનપુરુષને તે ભોગ અને અપવર્ગ (મોક્ષ-કૈવલ્ય) આપે છે. ભોગ એટલે ભૌતિક સુખો અને અપવર્ગ એટલે કૈવલ્ય. દ્રષ્ટા ભૌતિક સુખો-ભોગવતો-ભોગવતો એક કાળે તેનાથી ઉપરામ થઈને કૈવલ્યને પ્રાપ્ત કરી લે છે. તો આ રીતે, આ દશ્યોનો સ્વભાવ અને તેનું સ્વરૂપ સમજાયું. અને તેનું પ્રયોજન શુ છે તે પણ કહ્યું, અને આવાં દશ્યોનો દ્રષ્ટા સાથેનો સંયોગ તે 'હેયહેતુ' દુઃખનું કારણ છે. અસ્તુ.

(ક્રમશઃ)

(“શાંતા” પુસ્તકમાંથી સાભાર)

ગંગેશ ગંગોત્રીની યાત્રાએ

સંકલન : શંખર પટેલ

ઉત્તરકાશીથી ગંગોત્રી જવા માટે અમે સૌ એક જ જીપમાં ગોઠવાયા. સામાન બહુ હતો તેથી બધાને બેસવાની સંકડાશ પડતી હતી. તે જોઈ પ. પૂ. ગુરુદેવ શ્રી યોગભિશુજીએ કહ્યું 'બધાને ફાવે છે ને ? અંદર અંદર બર એડજસ્ટ થઈ ગયા ને ?' એક જ વાક્યમાં પૂજ્યશ્રીએ અમને સૌને અણમોલ શિખામણ આપી દીધી કે જીવનવહેવારમાં પણ એકબીજાને અનુકૂળ થઈને જીવશો તો જરાય તકલીફ નહીં પડે. આમ જ્ઞાન સાથે ગમ્મત કરતા કરતા આજુબાજુનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય માણતા અમે મુસાફરી કરી રહ્યા હતા. ઉત્તરકાશીથી લગભગ ૧૮ કિ.મી. દૂર ગંગનાની આવે છે. ગંગનાનીમાં ગરમ પાણીના કુંડ છે. અમે ગંગનાની આવતાં કુંડ જોવા નીચે ઊતર્યાં.

ગંગનાની ઊતરતાં જ પૂજ્યશ્રીએ તેમની સત્યાવીસ વર્ષ પહેલાંની ગંગનાનીની મુલાકાત વિષે અમને જણાવ્યું-

'અમે પ્રથમ વખત આ સ્થળે ઉત્તરકાશીથી ચાલતા આવેલા. સખત ઠંડી હતી. પગમાં ફોલ્લા પડી ગયા હતા. તમાં સખત દુખાવો થતો હતો. મસોડાં બધાં ફૂલી ગયેલાં અને શરીર સખત દુઃખતું હતું, ધ્રૂજતું હતું. તે વખતે આ સ્થળે મિલિટરીનો પડાવ હતો. ચીન સાથે યુદ્ધ ચાલતું હતું. કડક ચેકિંગ. અમારે ગંગોત્રી જવું હતું પણ મિલિટરીવાળાએ ચોખ્ખી ના પાડી દીધી. અહીં કોઈ જાતની સગવડ નહીં. રાત પણ મિલિટરીવાળા જોડે તેમના તંબુમાં ગાળવી પડેલી. ઠંડીના કારણે ધાબળા પણ મિલિટરીવાળાના ઓઢેલા. બીજે દિવસે અમે અહીંથી ચાલતા ચાલતા ઉત્તરકાશી પાછા જવા નીકળેલા.'

આમ, પૂજ્યશ્રી સાથે વાતો કરતા કરતા અમે ગરમ પાણીના કુંડ જોવા ઉપર ગયા. ગંગનાનીમાં પહેલા ત્રણ કુંડ હતા, બ્રહ્મકુંડ, વ્યાસકુંડ અને ત્રીજો કુંડ. હાલમાં માત્ર બે જ કુંડ છે. એકમાં પુરુષો સ્નાન કરે છે અને બીજામાં સ્ત્રીઓ. આ ગરમ પાણીના કુંડનો પણ મહિમા છે. તેમાં સ્નાન કરવાથી શરીરનો થાક ઊતરી જાય છે અને અમુક પ્રકારના રોગ મટી જાય છે. કુંડના પાણીનો મહિમા સમજાવતાં પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું કે 'આ કુંડનું પાણી કાંઈ ચમત્કારિક નથી. પરંતુ આ પાણી જે પથ્થરોમાંથી આવતું હશે તે પથ્થરોમાંનાં અમુક ખનીજ દ્રવ્યો આ પાણીમાં ભળતાં હશે, અને તેના કારણે તે શરીરના કેટલાક રોગો ઉપર અસરકારક થતું હશે.' આટલું કહી પૂજ્યશ્રી પોતાના પગ કુંડના પાણીમાં બોળી થોડો સમય બેઠા અને થાક ઉતાર્યો. કુંડ ઉપરથી પાછા આવી અમે સૌ જીપમાં ગોઠવાયા અને ગંગોત્રી તરફ પ્રયાણ કર્યું.

રસ્તામાં ધાસૂરા ગામે થોડો સમય રોકાઈ અમે ચા-નાસ્તો કર્યો. ધાસૂરાથી નીકળી અમે ગંગોત્રી પહોંચ્યા. ત્યાં પહોંચીને કાળી કમલીવાળા આશ્રમની તથા બીજા બે-ત્રણ આશ્રમની તપાસ કરી. ત્યાંની રૂમો પૂજ્યશ્રી માટે અનુકૂળ ન લાગતાં ક્યાં મુકામ કરવો તે પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. અમે રૂમ શોધતા હતા તે દરમ્યાન પૂજ્યશ્રીના કહેવાથી અમે દંડીસ્વામી શ્રી અચ્યુતાનંદજીના આશ્રમમાં ગયા. દંડીસ્વામીના આશ્રમમાં રૂમો સારી હતી પરંતુ બધાની સગવડ થાય તેવી નહોતી. છેવટે તાત્કાલિક ગંગા હોટલમાં રોકાવાનું નક્કી કર્યું.

કરુણામૂર્તિ પૂ. ગુરુદેવ પોતાના ભક્તો માટે કેટલી

હદ સુધી સહન કરે છે ! અમારા માટે તેઓ આશ્રમ છોડી લોજમાં ઊતર્યાં. બે રૂમોમાં સામાન ગોઠવી દીધો. રાત્રે જમીપરવારી અમે સૌ આરામ કરવા લાગ્યા. પૂજ્યશ્રીને અમારી સાથે લોજમાં રહેવું પડેલું તેનો બધા ગુરુપ્રેમીઓને મનમાં ખૂબ કચવાટ રહ્યો. કારણ કે અમને બધાને આશ્રમમાં રહેવાની ખૂબ ઈચ્છા હતી.

બીજે દિવસે સવારે પ્રાતઃકર્મથી પરવારી અમે ગંગામૈયાના મંદિરે દર્શન કરવા ગયા. પૂજ્યશ્રીએ મંદિરના વ્યવસ્થાપકને પૂછીને ગંગાદાસ ફલાહારીબાબાના આશ્રમે જવાનો રસ્તો જાણી લીધો. તે ભાઈએ પહાડ ચઢવામાં તકલીફ ન પડે તે માટે પૂજ્યશ્રીને એક લાકડી પણ આપી. અમે ગંગાજીના કિનારે કિનારે ફલાહારીબાબાના આશ્રમે જવા નીકળ્યા. વચ્ચે હંસગુફા આવી. ગુફામાં પૂ. હંસાનંદજી સ્વામી રહેતા હતા. તેમની ઉંમર આશરે એકસો પાંચ વર્ષની હતી. તેઓ ગાયત્રીના પરમ ઉપાસક હતા. તેમણે ગૌમુખ અને તપોવનમાં પણ સાધના કરી હતી. પૂજ્યશ્રી અને સ્વામી હંસાનંદજી એકબીજાને મળીને ખૂબ ખુશ હતા. બંને વચ્ચે આત્મીયતાસભર વાતો થઈ. અમે પ્રણવવંદના અને ગુરુઅષ્ટક બોલ્યા. શ્રી હંસાનંદજીએ અમને ઈલાયચી તથા લવિંગનો પ્રસાદ આપ્યો. હંસગુફામાં ઘણો સમય પસાર થઈ ગયો તેથી ફલાહારીબાબાના આશ્રમે જવાનો વિચાર માંડી વાળી અમારી હોટલની બાજુમાં આવેલા કૃષ્ણાશ્રમમાં ગયા.

કૃષ્ણાશ્રમ, સ્વામી કૃષ્ણાશ્રમજીનો આશ્રમ છે. સ્વામીજીના દેવ થયા પછી આશ્રમનું સંચાલન તેમનાં પરમભક્ત પૂ. ભગવતી સ્વરૂપ માતાજી સંભાળે છે. પૂજ્યશ્રી, માતાજીને મળ્યા. માતાજી પૂજ્યશ્રીને જોઈ ગદ્ગદિત થઈ ગયાં અને ત્યાં રહેવાનું આમંત્રણ આપ્યું. ડૉક્ટરભિક્ષુએ રૂમો જોઈ. રૂમો સારી હતી. પૂજ્યશ્રીએ માતાજીને કહ્યું કે 'અમારી ઈચ્છા થશે તો કાલે બપોર પછી આવીશું.'

કૃષ્ણાશ્રમથી હોટલમાં પાછા આવતાં જ પૂજ્યશ્રીએ માતાજીની ગુરુભક્તિ વિષેની વાત કરતાં કહ્યું કે -

'કૃષ્ણાશ્રમવાળાં માતાજી તેમની યુવાનીમાં સમાજના ત્રાસથી કંટાળી આપઘાત કરવા જતાં હતાં. પૂ. કૃષ્ણાશ્રમજીએ તેમને બચાવી લીધાં અને પોતાના આશ્રમમાં રાખ્યાં. ત્યારબાદ માતાજી કૃષ્ણાશ્રમજીનાં શિષ્યા થઈ ગયાં. કૃષ્ણાશ્રમજીને એક સ્ત્રી શિષ્યા સાથે કાયમ રહેતા જોઈ સાધુસમાજમાં ઘણો ઊંહાપોહ થયો. સ્વામીજી તથા માતાજીને ખૂબ ખખડાવ્યાં. માતાજીને જ્યારે સ્વામીજીથી અલગ થઈ જવા માટે ખૂબ દબ કરવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે 'જો મને મારા પૂ. ગુરુદેવથી દૂર જવાનું કહેવામાં આવશે કે પરણો દૂર લઈ જવાશે તો હું ગંગાજીમાં ડૂબીને આપઘાત કરીશ.' અને સ્વામીજીને તે વિષે કહેવામાં આવે ત્યારે એ એમ કહે છે કે 'મેં એને બોલાવી નહોતી, તે તેની જાતે આવી છે. તેથી હું તેને કાઢી ના શકું.' ગુરુ-શિષ્યા વચ્ચેનો કેવો અદ્ભૂત પ્રેમ ! ત્યારથી માતાજી આ જ આશ્રમમાં રહે છે.'

હોટલેથી અમે યોગનિકેતન આશ્રમમાં ગયા. ત્યાંના સ્વામી ચૈતન્યજીએ પૂજ્યશ્રીનું સ્વાગત કર્યું. પૂજ્યશ્રીએ તેમને પૂછ્યું કે અહીં યોગનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે? તો સ્વામીજીએ જણાવ્યું - 'ના, અહીં યોગનું શિક્ષણ તો આપવામાં નથી આવતું, પરંતુ જો કોઈ સાધક યોગસાધના માટે આવે તો તેને સગવડ આપવામાં આવે છે.' આટલું કહી સ્વામીજીએ અમને સાધકોની રૂમો બતાવી. ત્યારબાદ સ્વામીજી અમને આશ્રમના પાછળના ભાગમાં આવેલ સૂર્યકુંડ જોવા લઈ ગયા. અહીં ગંગામૈયા ધોધરૂપે વહે છે. સૂર્યકુંડનું કુદરતી સૌંદર્ય અવર્ણનીય હતું. સ્વામીજી પાસેથી ગૌરીકુંડ તથા દંડીસ્વામી અચ્યુતાનંદજીના આશ્રમે જવાનો રસ્તો પણ જાણી લીધો.

અમે બધા સૂર્યકુંડ પાસે ઊભા રહી ગંગાજીની અગાધ જળરાશિને ધોધરૂપે પડતી નિહાળી રહ્યા હતા.

સૂર્યદેવ પશ્ચિમ દિશા બાજુ દળતા જતા હતા. તેમનાં સોનેરી કિરણો ગંગાજી ઉપર પડતાં હતાં. સફેદ દૂધ જેવું પાણી સૂર્યપ્રકાશમાં ચમકતું હતું. ત્યાં જ પૂજ્યશ્રીએ અમને મેઘધનુષ્ય બતાવ્યું. અમે સૌ સમરંગી પાણી જોઈ પુલકિત થઈ ઊઠ્યા. ધોધમાંથી ઊડતાં જલશીકરો અમારા શરીર ઉપર પડતાં હતા. તેથી અમે ઠંડી સાથે રોમાંચ અનુભવતા હતા.

સૂર્યકુંડનું અનુપમ સૌંદર્ય માણી અમે ગૌરીકુંડ તરફ જવા નીકળ્યા. આગળ ચાલતાં બે રસ્તા પડતા હતા. ક્યા રસ્તે જવું તે વિચારતા હતા ત્યાં એક સ્વામીજી મળ્યા. ગૌરીકુંડ જવાના રસ્તા વિષે તેમને પૂછતાં તેઓએ કહ્યું 'મારે પણ એ તરફ જ જવું છે, મારી સાથે ચાલો.' પૂજ્યશ્રીએ તરત કહ્યું 'પ્રભુ પણ કેટલી મહેર કરે છે!?' આપણને જરાય તકલીફ પડવા દેતા નથી. ઓમ્નારાયણ આપણી સાથે ને સાથે જ છે.' રસ્તામાં સ્વામીજીએ અમને પર્વતની હારમાળા વચ્ચે ગંગાજીનો ધોધ બતાવ્યો. અહીં ગંગાજી બે હાથની હથેળી ભેગી કરી ખોબામાંથી ધોધરૂપે પડતાં હોય તેમ બે મોટા પહાડોની વચ્ચેથી પડે છે. નીચે શિવલિંગ જેવો આકાર છે. જાણે ગંગાજી શિવલિંગ ઉપર જલાભિષેક કરે છે. આખું દૃશ્ય કુદરતી રીતે ગોઠવાઈ ગયું છે. પૌરાણિક માન્યતા પ્રમાણે પાંડવોએ અહીં યજ્ઞ કર્યો હતો અને શિવલિંગ ઉપર અભિષેક કર્યો હતો. ત્યાંથી અમે આગળ વધતા હતા ત્યાં એક ટેકરી ઉપર કુટીર દેખાઈ. અમે વિચારતા હતા કે પેલી કુટીર કોની હશે? ત્યાં જ બે યુવાન ભાઈઓ કે જે સાધક જેવા લાગતા હતા તે ત્યાંથી પસાર થતા હતા. પૂજ્યશ્રીએ તેમને નારાયણ કર્યા. તેમણે પણ પ્રણામ કર્યા. તેમને પૂછતાં ખબર પડી કે પેલી કુટીર સ્વામી ભૌલાનંદજીની છે. અમે સૌ યુવાન સાધકો સાથે સ્વામી ભૌલાનંદજીની કુટીર તરફ ગયા. કુટીરે પહોંચ્યા એટલે સ્વામીજીએ પૂજ્યશ્રીનું સ્વાગત કર્યું તથા અમને સૌને બેસવા માટે આસન આપ્યું.

સત્સંગની શરૂઆત થતાં જ સ્વામીજીએ પૂજ્યશ્રીને પૂછ્યું કે 'આપ વ્યક્તિ કી ઉત્પત્તિ મેં માનતે હૈ કિ સમાજ કી ઉત્પત્તિ મેં?' પૂજ્યશ્રીએ જવાબમાં કહ્યું કે 'બંને અગત્યનાં છે. માનવી પોતે તપ કરી પોતાની ઉત્પત્તિ કરે તો પણ સમાજની ઉત્પત્તિ થાય છે અને કોઈ વ્યક્તિ સમાજની ઉત્પત્તિ અર્થે પોતાનું જીવન સમર્પણ કરે તો તે પણ યોગ્ય જ છે.' યોગની ચર્ચા થઈ ત્યારે પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું 'નેતિ નેતિ. મેં યોગભિક્ષુ હું, મેં આપ જેસે સંતોસે કુછ પાને આયા હું. મેરી જોલી ભરને આયા હું. સ્વયં અષ્ટાંગ યોગમાં સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પૂજ્યશ્રીનો આવો વિવેકપૂર્ણ જવાબ સાંભળી અમે પૂજ્યશ્રીની નિર્મળતાને મનોમન વંદી રહ્યા.

સ્વામીજીની કુટીરેથી નીકળી અમે ગૌરીકુંડ થઈને અચ્યુતાનંદજીના આશ્રમે આવ્યા. તેઓ મલ્યા નહીં એટલે પાછા વળી નીકળ્યા. ગંગામૈયાના મંદિરે આવી આરતીનો લાભ લીધો. ત્યાંથી અમારી હોટલે આવી, પ્રણવવંદના ગાઈને સૂઈ ગયા.

તા. ૧૬-૫-૮૦ના દિવસે પૂજ્યશ્રીએ બધાને વહેલા ઉઠાડી દીધા. પ્રાતઃકર્મથી પરવારી અમે ગંગાદાસ ફલાહારીબાબાની કુટીરે જવા નીકળ્યા. તે લગભગ બે કિ.મી. દૂર હતી. પૂજ્યશ્રીનો ખાસ આગ્રહ હતો કે 'અહીં ગંગોત્રીમાં આપણે વધુ ને વધુ સંતોને મળવું છે.' અને એટલે જ જ્યારે અમે રસ્તામાં આવતી લક્ષ્મણ કુટીરની વાત કરવાનું ભૂલી ગયા એટલે તેઓએ તરત ટકોર કરી - 'ભાઈ, જીવનમાં બીજું કાંઈ ના કરો અને માત્ર સંતોનાં દર્શન કરશો ને તો પણ સારું છે. અહીં શેના માટે આવ્યા છીએ? આપણે ઋષિકેશથી ઉત્તરકાશી, ત્યાંથી ગંગોત્રી અને ગંગોત્રીથી ગૌમુખ તરફ ઊર્ધ્વગમન કરી રહ્યા છીએ. તે જ પ્રમાણે મનુષ્યે જીવનમાં વીર્યનું ઊર્ધ્વગમન કરી, તેનું ઓજમાં રૂપાંતર કરતાં શીખવાનું છે. સંયમ અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાનું છે.'

પૂજ્યશ્રીની તાત્ત્વિક વાતો સાંભળતા સાંભળતા અમે ગંગાદાસ ફલાહારીબાબાની કુટીરે પહોંચ્યા. બાબા બે સંતો સાથે રાજકીય ચર્ચા કરી રહ્યા હતા. પૂજ્યશ્રીને જોતાં જ આવકાર આપીને નમોનારાયણ કર્યા. બાબા ગંગાદાસજી લગભગ સાડત્રીસ વર્ષથી અહીં ગંગોત્રીમાં જ રહે છે, નીચે ઊતર્યા જ નથી. તેમણે હાર્મોનિયમની સંગત સાથે ભગવાન શ્રીરામની સ્તુતિ કરતું એક ભજન ગાયું. અમે સૌ ભજન સાંભળીને ભાવવિભોર થઈ ગયા. ત્યારબાદ બાબાની અનુમતિ લઈ અમે પ્રણવવંદના અને ગુરુઅર્પક ગાયાં, ગાયત્રીમંત્રનો જાપ કર્યા. બાબાજી પણ અમારી સાથે એકતાલ થઈ ગાયત્રીમંત્રનો જાપ કરતા હતા. જાપ પૂરા થયા એટલે બાબાના સેવકે અમને પ્રસાદ આપ્યો. પ્રસાદ લઈ અમે નીકળતા હતા તે સમયે બાબાએ પૂજ્યશ્રીને કહ્યું 'બીજા ભક્તોને અહીં મોકલજો.' જવાબમાં પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું 'તમે કહો એટલે અમે ભક્તોને મોકલીશું એમ નહીં, તમે ના કહેશો તો પણ મોકલીશું.' આટલું કહી પૂજ્યશ્રી અમારી સાથે બહાર નીકળ્યા.

પૂજ્યશ્રી થોડે આગળ જઈ થોભ્યા અને અમને કહ્યું કે 'સંત સાડત્રીસ વર્ષથી અહીં રહે છે, નીચે ઊતર્યા જ નથી પણ હજી તેમનામાંથી માયા ગઈ નથી. હજી પણ તેઓ લોકોને કહી રહ્યા છે કે બીજા ભક્તોને મોકલજો ! તો પછી અહીં રહેવાનો અર્થ શો ?'

ગંગાદાસબાબાની કુટીરેથી પાછા વળતાં અમે લક્ષ્મણ કુટીરે ગયા. ત્યાંના સ્વામી શ્રી સત્યાનંદજીએ પૂજ્યશ્રીનું ભવ્ય સ્વાગત કર્યું. પૂજ્યશ્રીને વ્યાઘ્રચર્મ ઉપર બેસાડીને કહ્યું 'યહ આશ્રમ આપકે લિએ હંમેશા ખુલા હૈ, આપ કભી ભી યહાં આકર ઠહર સકતે હૈ. આપ ક્યા લેંગે, ચાય, કોફી યા દૂધ ?' પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું 'અત્યારે તો અમારે ઉતાવળ છે. આપ દૂધ રાખી મૂકજો, જરૂર હશે ત્યારે મંગાવી લઈશું.' લક્ષ્મણ કુટીરેથી નીકળી અમે અમારી હોટલ ઉપર પાછા આવ્યા. બપોરના સાડા બાર થઈ ગયા

હતા. પૂજ્યશ્રીના આદેશ મુજબ અમારે રૂમ ખાલી કરીને કૃષ્ણાશ્રમમાં રહેવા જવાનું હતું. પૂજ્યશ્રી ઉતાવળ કરતા હતા એટલે અમે કહ્યું 'બાપુ, હોટલવાળાભાઈએ કહ્યું છે કે બે કલાક સુધી વાંધો નહીં.' પૂજ્યશ્રીએ તરત કહ્યું કે 'ભલે તેમણે તેમ કહ્યું પરંતુ આપણે એક કલાકમાં રૂમ ખાલી કરીને આપી દઈએ તેમાં જ આપણી માનવતા છે.' આમ, પૂજ્યશ્રી દરેક પ્રસંગે અમને કંઈક ને કંઈક શિખવાડતા જતા હતા. અમારા દુર્ગુણો તરફ ધ્યાન દોરતા જતા હતા અને અમને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. અમે તરત જ અમારા રૂમ ખાલી કરી દીધા અને સામાન સાથે કૃષ્ણાશ્રમમાં પહોંચ્યા.

કૃષ્ણાશ્રમમાં પહોંચતાં જ બધા ખૂબ આનંદમાં આવી ગયા. ત્યાંનું વાતાવરણ ખૂબ પવિત્ર હતું આશ્રમમાં અમે જાતે ભોજન બનાવ્યું. સૌએ પ્રસાદ લીધો. પ્રસાદ બાદ આરામ કરી સાંજે ફરવા નીકળ્યા. ગંગામૈયાની આરતી કરી પાછા આવી ગયા. રાત્રે પ્રણવવંદના ગાઈ અમે સહુ સૂઈ ગયા.

તા. ૧૭-૫-૮૦ના રોજ સવારે પ્રાતઃકર્મથી પરવારી અમે સૌ ગંગાજીના સામા કિનારે વસતા સંતોનાં દર્શન કરવા નીકળ્યા. અમે જ્યારે પણ ફરવા જઈએ ત્યારે પૂજ્યશ્રીની બેગ, પુસ્તકોનો બગલથેલો, હિન્દી-અંગ્રેજી સાહિત્યનો એક બગલથેલો, એક કેમેરો, ટેપરેકોર્ડરનો એક થેલો, એક વોટરબેગ, ઉપરાંત પૂજ્યશ્રીનું આસન, પ્યાલો, નેપકિન વગેરે બધું સાથે લઈને જ નીકળતા. ગંગાજીના સામે કિનારે જઈ પ્રથમ મહામંડલેશ્વર શ્રી સીતારામદાસજી મૌની મહારાજના આશ્રમમાં ગયા. ત્યાં તેમના શિષ્ય કૌશલ્યાપ્રસાદજી હાજર હતા. આશ્રમ ઘણો વિશાળ હતો. અમે તેમને પૂછ્યું કે આખા સંઘ સાથે અહીં આવીએ તો આવી શકાય ? તેમણે કહ્યું કે જરૂરથી આવી શકો છો, શક્ય હશે તે સગવડ આપીશું. આશ્રમમાં બીજા ચાર સંતો પણ રહેતા હતા. તે બધાને પૂજ્યશ્રીએ ભેટ

આપી. આશ્રમેથી નીકળી થોડે દૂર આવેલ આચાર્ય કુટીર તરફ ગયા. ત્યાંના સ્વામીશ્રી લક્ષ્મીપ્રપન્નાચાર્યજી હતા. તેઓ શ્રી રામાનુજાચાર્યના શિષ્ય હતા. પૂજ્યશ્રીએ તેમની સાથે થોડી વાતો કરી. અમે ત્યાં બેસી ગુરુઅષ્ટક ગાયું. ગાયત્રીમંત્ર તથા હનુમાનજીના સંકટમોચનના મંત્રની ધૂન બોલાવી. પૂજ્યશ્રીએ સ્વામીજીને પુસ્તકો તથા ભેટપ્રસાદો આપી અને અમે ત્યાંથી આગળ વધ્યા.

અમે જે વિસ્તારમાં ફરી રહ્યા હતા તે વિસ્તાર ગંગાબાગ વિસ્તાર હતો. અમે ચાલતા ચાલતા બ્રહ્મચારી શ્રી હરિચેતનદાસજીની કુટીર, કે જે પર્વતની ગુફામાં બનાવેલી છે, ત્યાં ગયા. હરિચેતનદાસજીએ પૂજ્યશ્રીને જયનારાયણ કર્યા. તેઓએ પૂજ્યશ્રીને કહ્યું કે તેમની કુટીર તેમજ અન્ય બે સંતોની કુટીર બરફમાં દટાઈ ગઈ હતી. તે સંતોની કુટીર ખલાસ થઈ ગઈ. તેઓ છ માસ અહીં રહે છે અને છ માસ કનાખલમાં રહે છે. શ્રી હરિચેતનદાસજીએ હિમાલયમાં થતી થોડી જડીબુટ્ટી વિષે જણાવ્યું કે ‘અહીં, થોડેક દૂર મમરી અને મમારી નામની વનસ્પતિ થાય છે, જેમાં મમરી નર છે અને મમારી માદા છે. સૂર્યપ્રકાશમાં તે ઓળખી શકાતી નથી, પરંતુ રાત્રે ઓળખી શકાય છે. નર વનસ્પતિ રાત્રે ચમકે છે. તેને ચૂંટી લેવાની હોય છે. આંખોની રોશની માટે આ વનસ્પતિ ઘણી કામની છે. આ ઉપરાંત અહીં બ્રહ્મકમળ નામની વનસ્પતિ થાય છે. તેને તોડીએ ત્યારે તોડનારને ઘેનની અસર થાય છે. તે ખૂબ પવિત્ર મનાય છે. બ્રહ્મકમળનો ઉપયોગ પૂજામાં થાય છે.’ અમને તેઓની કુટીરમાં એક સુકાયેલું બ્રહ્મકમળ જોવા મળ્યું. હરિચેતનદાસજીની કુટીરેથી નીકળી અમે પૂ જમનાદાસજીની કુટીર તરફ જવા નીકળ્યા.

જમનાદાસજીની કુટીરે જવાનો રસ્તો થોડો વિકટ હતો. તે તરફના પહાડો ઉપર બરફ છવાયેલો હતો. અમે બરફ ઉપર ખૂબ સાવચેતીથી ચાલતા હતા. પ્રથમ વખત બરફ ઉપર ચાલતા હોવાથી અમને થોડું નવું નવું લાગતું

હતું. મનમાં ગભરાટ પણ હતો કે ક્યાંક લપસી ન જવાય. અમે વાતો કરતા કરતાં આગળ વધી રહ્યા હતા. ત્યાં જ સામેથી જમનાદાસજીને આવતા જોયા. તેઓએ નજીક આવીને પૂજ્યશ્રીને નમોનારાયણ કર્યા. તેઓએ તેમની પાસેના ડોલચામાંથી અમને ગરમાગરમ શીરાનો પ્રસાદ આપ્યો. પ્રસાદ લઈ અમે તેમને પૂછીને બ્રહ્મચારી ગિરીશની ગુફા તરફ ગયા. તે ગુફાના રસ્તે પણ બરફ છવાયેલો હતો. અમે તેમની કુટીરે પહોંચ્યા. કુટીરની આસપાસ ખૂબ બરફ હતો. પૂજ્યશ્રીએ તેમને નારાયણ કર્યા. પૂજ્યશ્રીએ પૂછ્યું ‘અત્યારે આટલો બરફ છે તો શીતકાળમાં તો આ ગુફા બરફથી ઢંકાઈ જતી હશે ? ત્યારે આપ શું કરો છો ?’ ડૉ. ગિરીશે જણાવ્યું કે રોજેરોજ રસ્તા ઉપરનો બરફ સાફ કરવો પડે ત્યારે બહાર નીકળાય.

ડૉ. ગિરીશે પૂજ્યશ્રીને જણાવ્યું કે ઝાડના વિકાસ અર્થે અહીં આવેલા સરકારી ઓફિસરો અહીં વસેલા સંતોની કુટીરો રહેવા દેતા નથી. ઝાડનાં લાકડાં પણ લેવા દેતા નથી. પરંતુ કુદરત હંમેશાં સંતોની પડખે હોય છે. આ વર્ષે કુદરતે એવું તોફાન સર્જ્યું કે ખૂબ ઝાડ તૂટી પડ્યાં અને સંતોને દસથી પંદર વર્ષ ચાલે તેટલાં લાકડાં ભેગાં થઈ ગયાં. આ વર્ષે હિમપ્રપાતમાં બરફનાં જે ગ્લેસિયરો તૂટી પડ્યાં હતાં તેનાથી ગંગાજીનો પ્રવાહ છત્રીસ કલાક અટકી ગયેલો.

ડૉ. ગિરીશે પૂજ્યશ્રી સાથે સત્સંગ કરતાં કહ્યું - “ચંદનકા લકડા કટનેસે સુગંધ નિકલતી હૈ. આત્માકા યહી રૂપ હૈ. જીવકો ઉસકા સ્પર્શ હોને સે બ્રહ્મલીન હો જાતે હૈ. અસંતૃપ્ત મનમે સંકલ્પ-વિકલ્પ આતે હૈ. આનંદ કે બીચ યહી બાધા હૈ. ગંગોત્રીમે એક સાલ સિર્ફ આપ રહો, ભોજન કરો ઔર શાંતિસે સો જાઓ ફિર ભી મન શાંત હો જાતા હૈ, આત્મદર્શન હો જાતા હૈ. યહી યહાં કી વિશેષતા હૈ. અદ્વૈત ચર્યાકા વિષય નહીં હૈ, દ્વૈત ચર્યાકા વિષય હૈ, યદિ ભગવાન હૈ તો પૂછો ક્યો નહીં મિલતા હૈ ? સબકુછ

વાસુદેવમય દિબાઈ પડે તબ આત્મસાક્ષાત્કાર હોતા હૈ. યોગ કયા હૈ ? યોગશિવત્તવૃત્તિનિરોધઃ ચિત્તવૃત્તિઓંકા નિરોધ યોગ હૈ. મનુષ્ય અપની પૂરી આયુર્મે બહોત સારા અન્ન ખા જાતા હૈ ફિર ભી ઉસકી જિહ્વાસે સ્વાદ નહીં હટતા. વૃત્તિઓંકા ભી એસા હી હૈ. આસન, પ્રાણાયામ કરનેસે જ્યાદા શક્તિ આતી હૈ લેકિન લોગ ઉસે ભૌતિકતા પ્રાપ્ત કરનેમે ખર્ચ કરતે હૈ." પૂજ્યશ્રીએ જ્યારે ડૉ. ગિરીશને કહ્યું કે અમે પણ પાતંજલ યોગદર્શનના

સમાધિપાદ અને સાધનપાદ ઉપર બે ભાખ્યો લખ્યાં છે અને અષ્ટાંગ યોગનો અભ્યાસ કર્યો છે, ત્યારે ડૉ.ગિરીશ ખૂબ પ્રભાવિત થઈ ગયા અને પૂજ્યશ્રીને તેમણે લખીલખીને વંદન કર્યાં.

વરંસાદ પડું પડું થઈ રહ્યો હતો તેથી અમે ઝડપથી અમારા નિવાસ તરફ પાછા વળ્યા. કૃષ્ણાશ્રમ આવી અમે રસોઈ તૈયાર કરી જમી લીધું. બીજે દિવસે ગૌમુખ જવાનું હોવાથી વહેલા વહેલા સૂઈ ગયા.

... તો અંતમુખ થવું પડે

(ઓમ્ ગુરુદેવ જયંતીનો પ્રેરણાદાયી અહેવાલ)

સંકલન - શશીકાંત પટેલ

ઓમ્પરિવારના ઉપક્રમે તા. ૯-૧૧-૧૯૯૩ને મંગળવારના રોજ, ગુરુપાદપંક શ્રી પંકજભાઈ શાહના ઘેર ઓમ્ગુરુદેવ જયંતીનો કાર્યક્રમ યોજાયો. તે દિવસે આસો વદ દશમ હતી. તિથિ મુજબ તે દિવસ પ.પૂ. ગુરુદેવ શ્રી યોગભિશુજીનો જન્મદિવસ છે જેને ઓમ્પરિવારના ગુરુભક્તો દર વર્ષે ધામધૂમથી ઊજવે છે.

દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ શ્રી પંકજભાઈ શાહના ઘેર આ કાર્યક્રમ ઊજવાયો. બપોરે ચાર વાગ્યે કાર્યક્રમની શરૂઆત પ્રણવવંદનના ગાન સાથે થઈ. ત્યારબાદ ઉપસ્થિત સૌ ગુરુભાઈબહેનોએ સ્વાધ્યાયની શરૂઆત કરી. સૌ ભક્તિભાવપૂર્વક સ્વાધ્યાયનું ગાન કરી રહ્યાં હતાં તે દરમિયાન જ પૂજ્યશ્રી પધાર્યા અને પોતાનું આસન ગ્રહણ કર્યું. સ્વાધ્યાય બાદ શ્રી નૈમધભાઈએ પૂજ્યશ્રીએ રચેલાં તળપદી ભજન-ગરબા ગાયાં. ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ હાલમાં રચેલ ગરબો - સોહં સોહં ગાય, માજી તારો ગરબો સોહં ગાય - મુમુક્ષાબહેને ગાયો. ગરબાની એક એક લીટીમાં શરીરરૂપી ગરબાનું પૂજ્યશ્રીએ ખૂબ તાત્વિક રીતે વર્ણન કર્યું છે. ધ્યાનપૂર્વક ગાઈએ તો ગાતાં ગાતાં જ

સમાધિસ્થ થઈ જવાય એવો સુંદર આ ગરબો છે! ગરબો ગવાઈ રહ્યો એટલે ગુરુદેવની આરતી શરૂ થઈ. પૂજ્યશ્રીએ સ્વહસ્તે ઓમ્પરમાત્માની આરતી ઉતારી.

હવે ગુરુપૂજનનો કાર્યક્રમ હતો. પૂજ્યશ્રી એવો ખાસ આગ્રહ રાખે છે કે ગુરુપૂજન ફક્ત સ્થૂળ રીતે જ ન કરવું. કોઈ સત્કાર્યનો સંકલ્પ કરીને સૂક્ષ્મ રીતે, તાત્વિક રીતે ગુરુપૂજન કરવું. થોડો વિચાર કરીને પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું -

“જેમની ગુરુપૂજન કરવાની ઈચ્છા હોય તેમણે આજે એક સંકલ્પ કરવાનો છે. ગુરુપૂજન કરવા ઈચ્છતાં ભાઈબહેનોએ “સોહમ્” મંત્રનું લેખન કરવાનું છે. એક નોટબુકમાં વ્યવસ્થિત રીતે સોહમ્ મંત્ર લખવાનો છે. તા. ૨૬-૧૨-૯૩ના ધ્વજારોહણ અને ત્રિશુભોધોત્સવના કાર્યક્રમ સુધીમાં દરેકે સંકલ્પ કરેલા મંત્રોનું લેખન કરી તે નોટબુક ધ્વજારોહણના કાર્યક્રમમાં લાવવાની છે. ડૉ. સદ્ગુરુસમર્પણભિશુજી તમારા સૌની પાસે આવે છે. થોડો સમય વિચાર કરી તમે સૌએ નક્કી કરેલા મંત્રોની સંખ્યા લખાવજો.”

ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ “સોહમ્” મંત્રની મહત્તા

સમજાવતાં ટૂંકમાં જણાવ્યું કે -

“તંદુરસ્ત મનુષ્ય ચોવીસ કલાકમાં લગભગ ૨૧૬૦૦ વખત શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા કરે છે. તે જ્યારે શ્વાસ લે ત્યારે ‘સો’ અને ઉચ્છ્વાસ બહાર કાઢે ત્યારે ‘હમ્’ ધ્વનિ નીકળે છે. આમ દરેક મનુષ્ય જાણ્યેઅજાણ્યે ૨૧૬૦૦ વખત ‘સોહમ્’ મંત્રના જાપ કરે છે. આને અજપાજાપ કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રોમાં પણ આ મંત્ર વિષે ઘણું બધું લખાયું છે. તમે સૌ જ્યારે ‘સોહમ્’ મંત્ર લખતા હો ત્યારે તમારી ભાવના કેવી હોવી જોઈએ ? તમે જ્યારે મંત્ર લખતા હો તે એવી ભાવના જગાવવાની છે કે જાણે તમે ગુરુપૂજન કરી રહ્યા છો, ગુરુઓના ગુરુ ઓમ્ગુરુનું પૂજન કરી રહ્યા છો. આવી ભાવના સાથે મંત્રલેખન કરવાનું છે.”

પૂજ્યશ્રીની આટલી વાત સાંભળ્યા બાદ ડૉક્ટરભિક્ષુજી દરેક ભાઈબહેન પાસે જઈ તેમનું નામ અને તેમણે નક્કી કરેલી સંખ્યા લખતા ગયા. તે દરમ્યાન પૂજ્યશ્રીએ ઘણાં ભાઈબહેનોને વસ્ત્રની-શાલની ભેટપ્રસાદી આપી. ડૉક્ટરભિક્ષુજીએ સૌનાં નામ લખી મંત્રોની સંખ્યાનો સરવાળો કર્યો અને પૂજ્યશ્રીને જણાવ્યું કે લગભગ પચીસ લાખ ‘સોહમ્’ મંત્રનું લેખન પિસ્તાલીસ દિવસમાં થશે. આ રીતે તાત્ત્વિક ગુરુપૂજનનો કાર્યક્રમ પૂરો થયો.

ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ પ્રો. આર.ડી. દેસાઈને બે શબ્દ બોલવાનું કહ્યું. દેસાઈ સાહેબે સભાને સંબોધતાં કહ્યું કે -

“પ. પૂ. ગુરુદેવે આપણા ઉપર કૃપા કરીને પાતંજલ ગદ્યદર્શનનો સમાધિપાદ અને સાધનાપાદ ઉપર પ્રવચન કરીને આપણને ‘મુક્તા’ અને ‘શાંતા’ નામનાં બે અમૂલ્ય પુસ્તકો આપ્યાં. પૂજ્યશ્રીને આપણે વિનંતી કરીએ કે યોગદર્શનનાં ત્યાર પછીનાં બે પાદ વિભૂતિપાદ અને કેવલ્યપાદ ઉપર ભાષ્ય લખવાની કૃપા કરે.”

દેસાઈ સાહેબની આટલી વાત સાંભળી પૂજ્યશ્રીએ જણાવ્યું કે -

“એ બંને પાદ ઉપરનાં પુસ્તકોની ચારે બાજુથી જબરદસ્ત માંગણી થઈ રહી છે પરંતુ હવે અમને નથી

લાગતું કે એ પુસ્તકો પ્રગટ થઈ શકે! આ જે બે પુસ્તકો ‘મુક્તા’ અને ‘શાંતા’ પ્રગટ થયાં છે એના માટે અમે કેટલા બધા અંતર્મુખ થયેલા હતા! ખંડેરાવપુરામાં આવેલ ‘યોગ સાધના કુટીર’માં મહિનાઓ સુધી બારણાં બંધ કરીને ચિંતન-મનન કરતા રહેતા. જ્યારે હાલમાં તો ભક્તોના આગ્રહને વશ થઈને એક એક ગામમાં ચાર-ચાર સભાઓ કરીએ છીએ. આવી પરિસ્થિતિમાં હવે વિભૂતિપાદ અને કેવલ્યપાદ ઉપર લખવાનું ક્યાંથી શક્ય બને ? અતિશય અંતર્મુખ હોઈએ તો જ એ શક્ય બને. અને હવે તેવા અંતર્મુખ થવાનો મોકો મળે તેમ છે નહીં. જો એ લખવા માટે મારે અંતર્મુખ થવું હોય તો ભૂગર્ભમાં ચાલ્યા જવું પડે. અને હું ભૂગર્ભમાં ચાલ્યો જાઉં એ પણ તમને સૌને મંજૂર નથી.

“અમારે યોગ ઉપર જે કાંઈ કહેવાનું છે તે અમારાં બે પુસ્તક ‘મુક્તા’ અને ‘શાંતા’ દ્વારા કહી જ દીધેલું છે. વળી વિભૂતિપાદ એ કાંઈ પ્રવચનનો વિષય નથી, અનુભવવાનો વિષય છે.

“પ્રથમ બે પાદ સમાધિપાદ અને સાધનપાદ. સમાધિપાદમાં બધી સમાધિઓનું વર્ણન આવે છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધના કઈ રીતે કરવી તેનું વર્ણન સાધનપાદમાં આવે છે. અમેરિકામાં પણ આ પુસ્તકોની ખૂબ જ માંગ છે. અમેરિકામાં ડૉ. મનુભાઈ પંડ્યાને મળવાનું થયું હતું ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે ગુરુજી, મેં આપનું પુસ્તક ‘મુક્તા’ વાંચ્યું ત્યારથી આપને ગુરુજી માની લીધા છે. તો, અમારું કહેવાનું એ છે કે આ બંને પુસ્તકોમાં અમે ઘણું બધું કહી દીધું છે. ત્રીજો પાદ વિભૂતિપાદ છે અને ચોથો કેવલ્યપાદ. કેવલ્ય એટલે કેવળ, પછી એકલા થઈ જવાનું છે. “સર્વ ધર્માન્ પરિત્યાજ્ય મામેકં સર્વં વ્રજ” અને “સ્વધર્મે નિધનં શ્રેય પરધર્મો ભયાવહ.” તો આ જે શ્લોક છે એ જ કેવલ્યપાદ, એ જ કેવલ્ય-સોહમ્, એ જ સ્વધર્મ. સ્વધર્મમાં - પોતાના ધર્મમાં મૃત્યુ આવે તો એ શ્રેયસ્કર છે, પરંતુ પારકો ધર્મ ભયાવહ છે. હું બીજું કાંઈ

જ નથી પરંતુ માત્ર આત્મા છું એવી સમજણ દૃઢ થઈ જાય તે સ્વધર્મ છે અને હું માતા છું, ભાઈ છું, પુત્ર છું, આ છું, તે છું એવી સમજણ તે છે પરધર્મ.

“ઉપરોક્ત બે શ્લોકો ઉપર અમેરિકામાં પણ ખૂબ જ બોલવાનું થયેલું. આજના કાર્યક્રમમાં હમણાં જ અજ્ઞાતભિક્ષુજીએ (દેસાઈ સાહેબે) વિભૂતિપાદ અને કેવલ્યપાદનાં ભાષ્ય માટે જે કાંઈ કહ્યું, તેવી માંગણી ચારે બાજુથી થઈ રહી છે.

“થોડાં વર્ષો પહેલાં માઉન્ટઆબુમાં લાલમંદિરના મહંત શ્રી અભેદાનંદજીને મળવાનું થયેલું. તેમની સાથે ખૂબ જ આત્મીયતા થઈ ગયેલી. લગભગ બ્યાંશી વર્ષની તેમની ઉંમર. ખૂબ જ નિર્મળ, પવિત્ર વ્યક્તિત્વ. તેઓ ડબલ ગ્રેજ્યુએટ થયેલા. તેમનો આશ્રમ પણ ઘણો મોટો હતો. અમે લાલમંદિરમાં થોડો સમય રહેલા ત્યારની આ વાત છે. અભેદાનંદજીએ પણ આ બે પાદ વિષે ભાષ્ય લખવા જબરજસ્ત આગ્રહ કરેલો. “મુક્તા” તથા “શાંતા” વાંચ્યા બાદ તેઓ અમને કહેતા કે ‘આજ સુધી યોગદર્શન ઉપર હું એકસો ભાષ્ય જોઈ ગયો પણ આપનું જે પ્રકારનું ભાષ્ય છે એવું જવલ્લે જ જોવામાં આવે છે. આપની આવી વિશિષ્ટતાના કારણે જ વિભૂતિપાદ અને કેવલ્યપાદ ઉપર આપનું ચિંતન-મનન શું છે એ મારે જાણવું છે.’ અમે તેમને જણાવ્યું કે અમારો સ્વાનુભવ જો એ ભાષ્યોમાં રજૂ કરીએ તો જ એ વિશિષ્ટ ભાષ્ય બને, પરંતુ ફક્ત વિદ્વાતાની રીતે ભાષ્ય રજૂ કરવાનું હોય તો તો અનેકમાં એકનો વધારો થાય.

“આ સાથે બીજી પણ એક પ્રેરણાદાયી વાત છે. એપ્રિલ-૯૩માં વલસાડ મુકામે બે દિવસનો સ્વાધ્યાય-સત્સંગનો જાહેર કાર્યક્રમ રાખેલો. ત્યાંના પ્રોફેસર પ્રથમેશભાઈને આપણા પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ અને આદરભાવ. કાર્યક્રમ માટે વલસાડ ગયા ત્યારે તેમણે એવો આગ્રહ કર્યો કે જાહેર સત્સંગ બે કલાકનો નહીં પણ ત્રણ કલાકનો રાખીએ અને સવાર-સાંજ એમ બે વખત રાખીએ. આ

સાંભળી મેં તેમને હસતાં હસતાં કહ્યું કે આવી રીતે પ્રવચનો કરવાં એ તો વિદ્વાનોનાં કામ છે, સંતોનાં કામ નથી. વિદ્વાનો માટે પ્રવચનનો સમય અને વિષય અગાઉથી જ નક્કી હોય છે. વળી વિદ્વાનો આપણને સાંભળાવવા માટે આવે છે. જ્યારે સંતોની વાત જુદી છે. સંતો માટે કોઈ વિષય નક્કી ના હોય કે કોઈ સમય પણ બાંધેલો ના હોય. વળી સંતોને સાંભળવા આપણે સંતો પાસે જવું પડે. પોપટને પિંજરામાં પૂરીને કહીએ કે તારે હવે મીઠું મીઠું બોલવાનું છે; તો એ બોલે? ના બોલે. જો એને સાંભળવો હોય તો તેને પિંજરામાં પૂરીને સાંભળી ના શકાય. મુક્તપણે પોતાની મસ્તીમાં ઊડતો હોય અને ઊડતાં ઊડતાં બોલે તે સમયે સાંભળવું જોઈએ.

“અત્યારે તો અમારે ગામડાંમાં જવાનું બંધ થઈ ગયું છે, ઓછું થઈ ગયું છે પરંતુ પહેલાં લાંબા સમય સુધી ગામડાંમાં રહેતા. તે વખતે શું નિયમ હતો તેની ખબર ગામડાંનાં ભાઈબહેનોને છે, અમે સાંજે દીશાજંગલ જવા માટે જઈએ ત્યારે પણ સાથે પાંચ-પંદર માણસ હોય. પરમાત્માની પ્રેરણા થાય અને અંદરથી ઊભરો ચડે ત્યારે અમે બોલવા માંડીએ. તે વખતે અમારી સાથે જે કોઈ હોય તેને સાંભળવાનો લાભ મળે. તો, મુખ્ય વાત એ છે કે ગુરુસંતોને જ્યારે પ્રેરણા થાય ત્યારે તે બોલે છે. તેમના માટે કોઈ સ્થળ, સમય કે વિષય નક્કી નથી હોતાં. આ વાતનું આપણે સૌએ ધ્યાન રાખવાનું છે. આ વાતનું ધ્યાન રાખીશું તો સૌને ગુરુસંતોની વાણીનો વધુમાં વધુ લાભ મળી શકે અસ્તુ.

“પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી-પ્રેરણાથી આજે આ ઓમ્ ગુરુદેવ જયંતી નિમિત્તે ખૂબ સત્સંગ કર્યો અને આધ્યાત્મિક આનંદ લીધો. પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ કે આવી લાભ સૌને વારંવાર આપો.”

પૂજ્યશ્રીના ઉપરોક્ત પ્રવચન બાદ સૌ ગુરુભાઈબહેનોએ પ્રસાદ લીધો. ત્યાર બાદ કાર્યક્રમની પૂર્ણાહુતિ થઈ.

अश्वर का बधक (नाम) ढरणव/ओम् है ।

(समाधिपाद के श्रुतों का भावातुवाद)

- (२४) क्लेश, कर्म, कर्मफल और वासना जिसमें नहीं है ऐसा पुरुषविशेष/चेतनविशेष अश्वर है ।
- (२५) अश्वर संपूर्ण सर्वज्ञ है ।
- (२६) अश्वर पूर्वकाल के गुरुओं के भी गुरु है और काल की मर्यादा से (जन्म-मृत्यु से) पर है ।
- (२७) अश्वर का नाम ढरणव/ओम् है ।
- (२ॢ) अर्थ के चिन्तन सहित ओम् का जप करना ।
- (२९) चिन्तन सहित जप करने से अन्तरायों का अभाव और आत्मसाक्षात्कार होता है ।

ढरणिस्थान : ओम् ढरिवार, १/अ, ढरलियडनगर, नारणपुरा, अहमदाबाद-३ॢ० ०१३ ।

● ढ्रस्टना उद्देशो :-

(१) सर्वव्यापक ढरम सूक्ष्म येतन तत्व के जेनुं नाम ढरणव (ओम्- ॐ) छे तेनी ढरतीति अडुजनसमाजने कराववा ढरयत्न करवो. (२) 'योग'नो ढरयार, ढरसार अने संशोधन करवा ढरयत्न करवो. (३) समाजनुं नैतिक धोरण ठीयु लाववा माटे आध्यात्मिक ज्ञाननो साडित्य ढरारा ढरयार अने ढरसार करवानो ढरयत्न करवो. (४) आ उपरांत 'अडुजनडिताय-अडुजनसुभाय'ने लगतां कार्यों जेवां के केणवणी, तभीभी सारवार वगेरे करवा माटे ढरयत्न करवो.

